

Ristningar

HUVUD-ARTIKLAR

- Tvådagarsresan 2012 "Kungs Rike"
- Erik XIV sannolikt första kung som besökte Aneby

ÅRGÅNG 6, NUMMER 18

2012 DECEMBER

Höglandets Fornminnesförening

Då är det dags för ett rykande färskt nummer av Ristningar. Det är bara att ta en varm pläd om sig eller sätta sig vid en brasa och läsa om man nu har kamin eller öppen spis, och faller inte innehållet i smaken kan ni ju alltid tända brasan med den nästa gång ni eldar. Nu är vår förhoppning ändå att bla-

det ska vara läsvärt - det är alltid vår målsättning.

Vintern har redan kommit till våra trakter och det innebär att allt fältarbete ligger nere. Det som närmast ligger framför oss är ett årsmöte, första söndagen i mars, och sedan ett föreningsmöte i april, kanske i Nässjötrakten. Tvådagarsresan i augusti 2013 kommer preliminärt att gå till Kal-

mar - Kristianopel och i oktober firas föreningen 10-årsjubileum med ett extra festigt medlemsmöte någonstans i Anebytrakten eftersom det är där föreningen har grundats.

Redaktionen

En påminnelse till alla flyttfåglar: När ni får ändrad adress, telefon eller e-postadress så vill föreningen få ändringen också. Det är synd om vi skulle hugga i sten med Ristningar.....

Ordföranden har ordet

Så har vi kommit till årets sista Ristningar, välkomna!

Detta har varit mitt första år som ordförande, jag ställer upp för omval.

Det har varit ett, på många sätt, omtumlande år, både privat och i föreningen. För föreningen har det blivit en ny styrelse även om den är baserad på den gamla.

Tyvärre har Bertil, som varit ordförande från början, fått lämna sin aktiva roll i styrelsen, styrelsen vill härmed tacka Bertil för den stora insats han gjort genom åren, utan honom och Greta hade föreningen inte blivit vad den är.

Under året har vi prövat att göra en kortare halvdagsutflykt, där jag visade upp Axlarp och Rommen i Forserum, något som togs emot positivt

av deltagarna. Vi har visat vår bygd för Göteborgs Fornminnesförening. Vi fick beröm från deltagarna både för guidning och för våra fornminnen. Ett par "vanliga" utflykter har vi hunnit också, tvådagarsutflykten skriver jag om i detta nummer och endagarsutflykten omnämndes i förra numret.

Vår förhoppning är att nästa års program kommer att tilltala många och att vi får en god uppslutning på våra resor.

Detta nummer innebär även en påminnelse om vinterns aktiviteter, årsmötet! Vi ser gärna att så många som möjligt sluter upp. Enligt plan så ska årsmötet hållas en helgdag, inte en vardagskväll som vanligtvis varit fallet. Förra årsmötet var ju också på en helgdag och det var minst lika många som slöt upp som det brukar vara.

Jag har i styrelsen tagit upp en fundering på att ändra upplägget på Ristningar, jag vill ge ut fler nyheter, artiklar etc, men då är nuvarande pappersformat inte möjligt. Funderingen är att ge ut löpande artiklar på Internet och göra några sammanställningar per år som vi gör i pappersformat.

På så sätt kan vi ha en mer levande hemsida, få ut artiklar löpande och ändå hålla kontakt med dem som inte har tillgång till Internet. Förhoppningen är att fler ska kunna ta del av materialet på Internet, datorer finns ju att tillgå på bibliotek med mera om man inte har själv. Detta kommer självklart att tas upp på årsmötet till diskussion, så slut upp och säg er mening om vår framtida inriktning.

Lars

I DET HÄR NUMRET:

Tvådagarsresan 2012 "Kungs Rike"	2-3
Erik XIV sannolikt första kung som besökte Aneby	4
Föreningsmöte Tranås	5
Skogen—vårt kulturarv	5
Jag har läst...	6
Notis ang hembygdsdagen	6

Tvådagarsresan 2012 "Kungs Rike" 18-19 augusti

"Badrummen utrustades med snillrika, rundspolande duschar..."

Vår resa började på lördag morgon, den första pausen vi gjorde var i Timmele, strax norr om Ulricehamn. Här finns några mycket djupa hålvägar, troligen är djupet, över 2 meter, grundat av dels tidigare sänkor, men framförallt av att det är sand. För dem som inte redan vet så är en hålväg ett resultat av många års ridande med häst och i förekommande fall även vagnar. Marken slits helt enkelt ner, något som lätt kan ses i parker där man inte lagt gångvägar riktigt naturligt, vi har alla sett genvägar rakt över gräsmattor.

Efter denna paus åkte vi till sjön Tolken, strax väster om Ulricehamn och intog vår medhavda fika.

Resan gick vidare till Göteborgstrakten där vi tog av söderut och åkte till Tjolöholm slott - ett slott som faktiskt är så ungt som från början av 1900-talet men byggt i brittisk Tudorstil, typiskt för 1500-talet i England.

Slottets planlösning är komplicerad, indelad i olika delar: herrskap, gäster, barn och tjänare hade sina egna avdelningar. Hela bygget, både internt och externt har en hantverksmässigt hög kvalitet med många, ofta oväntade, detaljer. Jugendstilen framkommer tydligt och de böljande linjerna med stiliserade blom- och växtmotiv återfinns i hela slot-

tet.

I sin till det yttre mycket gamla stil har slottets inre en fullt modern utformning från sekelskiftet. Slottet uppvärmdes genom ett rikt förgrenat varmluftssystem, trots att det innehåller många öppna spisar. Badrummen utrustades med snillrika, rundspolande duschar som fru Dickson sett på Hotel Bristol i Berlin. Flera av rummen hade redan från början heltäckningsmattor. Mattorna krävde att man städade på ett modernt sätt - nu finns ju smidiga dammsugare - men här lät man tillverka en hästdragen dammsugare som drogs runt slottet. Dammsugaren producerades av Göteborgs Mekaniska Verkstad. De tjocka slangarna stacks in till rummen genom fönstren.

Efter en intressant guidning på slottet tittade vi in på det lilla museet där hästkärror med mera finns, bland annat finns den ursprungliga dammsugaren nämnd ovan.

Sedan åkte vi vidare till Fjärås-Bräcka och intog vår lunch vid Naturum som finns där. På vägen dit såg vi några av de resta stenar vi skulle titta på senare men också en koleragravplats. De resta stenarna, eller Bautastenarna, tillhör ett gravfält, Fjärås 81:1, där det finns över 100 resta stenar, men också ett trettiotal stensättning bland annat. Mycket sevärt om någon åker till dessa trakter!

Strax norr om Fjärås finns ett par gånggrifter i Gödestad, Fjärås 41:1 och 41:2. Dessa är bland de äldsta forn lämningar vi har, de är troligen från tidig stenålder. Båda är inrasade men på den ena finns några stenhällar kvar av dem som legat ovanpå. Söndagen började med ett besök på Glasets hus i Limmared, med glasmuseum "Från 1700-talet till dagens Absolut-flaska", glasblåsning m.m.

På Glasets hus hade man också byggt konferenslokaler som verkligen var originellt inredda bland annat med lampor och andra dekorationer i form av flaskor i olika färger.

Nästa anhalt var det kända Torpa Stenhus vid sjön Åsundens sydvästra sida. Det första Stenhuset uppfördes omkring 1470 av riksrådet Arvid Knutsson. De förmögna borgherrarna hade ekonomiska intressen i handel genom Åtrans och Viskans dalgångar. I ett pergamentbrev daterat Vadstena 9/2 1513 omtalas Stenhuset på Torpa gård, den äldsta skriftliga uppgiften som finns att tillgå om huset. Sluttet av 1400-talet var också en orolig tid. Förutom de ständiga danska krigshoten ägde flera bondeuppror rum i bygden. Den medeltida byggnaden på Torpa fungerade både som försvars- och handelsborg.

Från den Stenbockska ätten övergick Torpa år 1765 genom arv till ätten Sjöblad

och därefter, år 1787 till ätten Sparre. År 1927 tillföll gården Ebba Marianne Charlotte Storckenfelt, gift med kammarherren Fritz Adolf Zethelius. Det är deras sonson, Pehr Zethelius, som äger och driver Torpa gård idag. 1900-2000-talet har varit en återställandets tid där familjen Zethelius, och framförallt Pehr, har lagt ner stor omsorg och stora kostnader på att vårda och återställa slottet och dess omgivningar.

Det är egendomligt att slottet alltid har kunnat vara i privat ägo trots betydande kostnader att underhålla och det är verkligen värt ett besök.

Sista anhalt på resan var Ulricehamn med ett besök i centrum där vi åt en måltid på en restaurang med sjöutsikt över hela sjön Åsunden och därefter tittade vi på Sten Sturemonumentet vid södra infarten samt järnvägsstationen.

Hemfärden gick över Jönköping till Tenhult där resedeltagarna skingrades åt olika håll efter en - som vanligt - trevlig samvaro.

Lars Ljungberg

Det ”unga” slottet Tjolöholm.

Den hästdragna dammsugaren i Tjolöholm.

Torpa Stenhus, fortfarande i privat ägo.

Erik XIV sannolikt den första kung som besökte Aneby

”Efter att ha passerat Hullaryd upprättade Erik XIV läger i Vittaryd ...”

Det har inte varit tätt med kungabesöken i Aneby. Nuvarande majestätet var här på sin Eriksgata 1972 och man får gå ända tillbaka till 1700-talet då det hände dessförinnan. Då var nämligen Gustav III här två gånger för att beskåda Flottön i sjön Ralångens södra spets, vilken flöt upp som ett förebud till otider. Han var lite vidskeplig och ville på ort och ställe se ön när han ändå hade vägarna förbi.

Sven Johansson i Fogdeholm berättade för så där en 30 år sedan för skribenten av dessa rader om gårdens historia och här står han vid en bod som delvis är från 1600-talet. Foto: Göran Engström

Men det har faktiskt varit ytterligare en konung i Anebys omedelbara närhet enligt gamla dokument, nämligen Erik XIV, som

åtminstone för en äldre generation skolbarn är känd för att fått i sig ärtsoppa spetsad med arsenik, vilket lär ha avlöppt med döden. Men det är ju en annan historia.

Erik spelade ett högt politiskt spel och i början av sin regenttid lyckades han bland annat intaga staden Reval i Estland liksom en del av det omkringliggande landet. Men det var speciellt Danmark som han hade en del kontroverser med. Men någon fingertoppskänsla för det diplomatiska som far Gustav, det hade han inte. Det hela löpte år 1563 ut i ett krig med Danmark och kallades senare Det nordiska sjuårskriget.

År 1567 var danskarna så långt som uppe i Östergötland, den rikaste av Sveriges provinser i och med att Skåne var danskt. Då blev det äntligen fart på Erik och i januari året därpå organiserade han en här i Vadstena.

Majestätet ställde sig i spetsen och gick till motattack och fick den danska hären, ledd av Daniel Rantzau, att retirera, enligt vissa historie-skrivare.

Andra för till torgs att han medförande rikt krigsbyte, gjorde ett mästerligt återtag genom Småland till det danska Halland.

Näväl, tillbakatåget gick genom de djupa Holavedsskogarna och mot Adelöv.

Efter att ha passerat Hullaryd upprättade Erik XIV läger i Vittaryd och tog in hos fogden på Fogdeholm.

Vetskapen härom grundar sig på att han skrev ett brev till sin hustru Karin Månsdotter, ett brev som skickades med kurirpost till Stockholms slott.

”Högachtete Furstinne, älskelige käre husfru, Videre som thu berörer om fienderne att thu scolle vare i Östergötland så förundrdret det Oss hvilken som thig sådent berettet hafuer, effter Wij tacke Gud den Allsmäktige som hauffer giffit Oss lycken att Vij haffue jaget them både uth Östergötland och Småland ...”

Erik hade tydligen fått rapporter om att man i Stock-

holm fortfarande trodde att danskarna befann sig i Östergötland. När han höll på att skriva kom han på att Karin inte hade något sigill och föreslog ett vapen med Tre kronor och ett lejon.

På morgonen den 11 februari återtog Erik XIV med sin här förföljandet som gick över Bälaryd mot Sund och så småningom utefter Nissan mot den danska gränsen.

Efter att ha hemförlovat manskapet återvände han tillsammans med sina knektar till Stockholm – och spisade sin ärtsoppa.

– Fogdeholm låg inte på den plats det ligger idag, berättade Sven Johansson, dåvarande ägaren, då jag träffade honom för runt 30 år sedan. Den låg några hundra meter söder ut, i själva byn.

– Det var ju på så sätt att man samlade bebyggelsen för att gemensamt kunna skydda sig mot omvärldens otrevligheter. Jag har hört en massa historier om Fogdeholm och Vittaryd, men inte så mycket om Erik XIV och hans besök här.

Men det finns papper på att han slog läger här.

Visst, så är det och själv fann jag en kopia på brevet till Karin Månsdotter på Läns museet i Jönköping på 1970-talet.

Göran Engström

Föreningsmöte Tranås 18 oktober

Mötet lockade 23 medlemmar.

Vi började kvällen med ett besök på Vagnsmuseet som verkligen är imponerande, i synnerhet som det är en mans verk. Museet är inrymt i en lada i två våningar. Leopold Creutz har under många år lyckats samla på sig ett mycket stort antal vagnar av de mest skiftande slag och för detta har han för 3 år sedan fått kommunens kulturpris. Han guidade oerhört kunnigt med beskrivning av vagnarnas uppbyggnad, ursprung, ålder och användning. På nästa våning fanns mängder av seldon och diverse tillbehör och deltagarna var intresserade och imponerade.

Därifrån fortsatte vi, tillsammans med Leopold, till Hembygdsgården där Eije Fasth berättade om hembygdsgårdens historia och visade bilder därifrån och från Tranås i allmänhet. Han talade också om sin bok Svartån och Sjöfarten på Sommen. Boken fanns att köpa där och Bertil Wörnberg var snabb att köpa ett exemplar och skänka till föreningen. Vi fick oss serverat kaffe/te och väldigt god smörgås plus kaka och alla var nöjda med kvällen. Vi fick verkligen mycket för pengarna.

Greta

Skogen – vårt kulturarv ett diskussionsunderlag om Sveriges skogslandskap

Sveriges Hembygdsförbund/
Viktoria Hallberg, konsulent,
natur och miljö

Sammanfattning

Många hembygdsföreningar värnar och verkar i bygder där sko-

gen och dess historia är central. Skogslandskapet utgör mer än hälften av den svenska landytan och en stor del av det svenska ekosystemet och kulturarvet. Det rymmer unika kulturvärden och är viktigt för otaliga lokalsamhällens livskvalitet och utveckling. Det har under de senaste decennierna förändrats radikalt.

Sveriges skogspolitik har två jämställda mål, ett produktionsmål och ett miljömål (där begreppet miljö både inkluderar natur och kulturvärden). Produktionsmålet innebär att skogen och skogsmarken ska nyttjas effektivt och ansvarsfullt så att den ger en uthållig och god avkastning. Miljömålet innebär att skogsmarkens produktionsförmåga ska bevaras samtidigt som den biologiska mångfalden och genetiska variationen i skogen säkras samt kulturmiljövärden och sociala värden värnas. (Skogsstyrelsen) Miljömålet i skogspolitiken är också fastlagt genom ett av Sveriges 16 miljökvalitetsmål, Levande skogar (se vidare under Sveriges miljöpolitik).

Samtidigt visar rapporter och utvärderingar från Riksantikvarieämbetet, Skogsstyrelsen, Naturvårdsverket, den ideella naturvärden och mediereportage att miljöhänsynen i skogsbruket har stora brister. Utvärderingen av Sveriges miljökvalitetsmål visar att fjorton av sexton miljömål inte kommer att uppnås med nuvarande politik och styrmedel, däribland målet Levande skogar (Naturvårdsverket). Den svenska skogspolitiken bygger sedan 1993 på principen frihet under ansvar. Skogsbruket förväntas frivilligt ta mer hänsyn till natur- och kulturvärden än vad lagen kräver.

Det svenska skogslandskapet har förändrats drastiskt. Under 1800-talet avskogades stora ytor för industrins efterfrågan och ett expan-

derande jordbruk och sedan 1950-talet har kalhyggen med återplantering drastiskt omformat skogen. Den tidigare art- och åldersvariationen försvinner medan unga, likåldriga föryngringsytor nu helt dominerar landskapsbildningen. Skogens ekosystem är starkt påverkat då livsrummet för många skogslevande arter krymper eller försvinner, då vattendrag slammas igen eller försuras, artsammansättningar ändras mm. Den senare tidens tyngre maskiner, ökande körskador, stubbrytning och markberedning skadar och förstör kulturminnen och markskiktets kulturspår. Samtidigt ökar intresset för skogslandskapets många värden, för boendekvalitet, alternativa produkter, friluftsliv, utomhuspedagogik och naturturism. Vår kunskap ökar också om skogen som ekosystem och dess ultimativa roll för vår existens genom så kallade ekosystemtjänster, det vill säga nyttigheter som vårt samhälle får ”gratis” på grund av fungerande ekosystem. Det kan vara naturlig rening av vatten, fungerande livsrum för arter vi uppskattar såsom vissa fåglar, fotosyntesens upptagning av koldioxid etc.

Det som finns kvar av den svenska skogens kulturvärden och historiska landskapsbild är en unik kulturskatt av lokalt, nationellt och internationellt intresse. Har vi råd att bevara den? Har vi råd att inte bevara den? Vilken roll ska hembygdsrörelsen ta i denna fråga?

Vidarebefordrat från Svenska Hembygdsförbundet av Michael Wallin

Höglandets

Fornminnesförening

c/o Michael Wallin

Gränsgatan 32

571 32 NÄSSJÖ

Redaktion:

Michael Wallin

Lars Ljungberg

E-post:

nyhet@fornminne-hogland.se

Vi finns på webben, besök oss på:

<http://www.fornminne-hogland.se>

Jag har läst...

Borgen i Åhus – Ett medeltida maktcentrum

av Jimmy Juhlin Alftberg/Helen Lilja/Bertil Helgesson/Johan Wallin

Ett av föreningens senaste boktillskott är "Borgen i Åhus – Ett medeltida maktcentrum". Åhus var ju stad under den danska tiden innan Kristianstad byggdes. Staden låg mycket strategiskt vid den dåvarande mynningen av Helge å och de tidigaste styrkta uppgifterna om staden är från mitten av 1200-talet, men Åhus Mariakyrka har daterats från 1100-talet. Borgen låg dock inte inne i staden utan som en egen anläggning utanför dåvarande stadskärnan. Anledningen till detta var att borgen inte var en kunglig, profan byggnad utan en byggnad som inhyste dåvarande ärkebiskopen.

Borgen är av äldre datum. Det finns en uppgift om att en ärkebiskop, Eskil, fick bl.a. en borg år 1149 som "skadestånd" för att han var tillfångatagen av den dåvarande kungen Sven Grate. Det har då spekulerats i att det var Åhusborgen.

Vid borgruinerna har det gjorts

flera arkeologiska utgrävningar.

De första, rätt hårdhänta, utgrävningarna gjordes 1892 – 1893.

Man har kommit fram till att borgen har haft åtminstone fyra olika faser, eventuellt även en femte.

Den senaste utgrävningen gjordes 2007 – 2010 och vid den utgrävningen hittades material som med C14-metoden kunde dateras till perioden 1038 – 1158 med 95 % sannolikhet. Man vet att det stod ett slag vid platsen där Åhusborgen kom att uppföras redan år 1026 och det kan tänkas att borgen uppfördes därefter! Om datering är riktig så är borgen i Åhus Skandinaviens äldsta borg uppförd i sten! Nästa fas började 1256 då ärkebiskop Jakob Erlandson lät befästa sina borgar. Bl.a. byggdes ett förvarstorn på Åhusfästningen.

Nästa fas inleddes på 1270 talet och varade till ca 1360. Borgen hade förstörts 1262 av kungatrogena, men sedan borgen lämnats tillbaka till ärkebiskopen blev den återuppbyggd och nu förstärktes skyddet med en vallgrav och en yttre mur. 1488 hade kanoner börjat användas och ärkebiskopen Johannes Brostrup lät då anlägga ett kanontorn och stranden befästes med pålspärrar så att det inte gick att anfälla borgen från havet och åmynningen. Eventuellt kan borgen i en femte fas ha försetts med en jordvall som uppfördes någon gång före 1525 då borgen uthärdade en belägring utan att falla.

Man vet inte exakt när borgen förstördes, men under Nordiska sjuårskriget 1563 – 1570 tror man att brodern till svenske kungen Johan III, hertig Karl, anföll borgen under sitt anfall på Skåneland 1569. Detta anfall gjordes samtidigt som den danske härföraren Daniel Rantzau med sina trupper var upptagen med att belägra Varbergs fästning som svenskarna hade in-

tagit. Man tror att en del av befästningarna förstördes, men att eventuellt själva stenhuset, huvudbyggnaden fortfarande kunde användas och bebos. Men efter 1622 verkar det som även huvudbyggnaden hade förfallit och sedan kom borgen att översändas under 250 år så att borgen i stort sett var försvunnen innan man började utgrävningarna 1892.

Boken är mycket intressant, försedd med rekonstruktioner i bildform som är mycket naturtrogna och beskrivande och den rekommenderas verkligen för den som är intresserad av medeltida byggnadskonst.

Michael Wallin

Notis ang hembygdsdagen

Söndagen 5/8 var det hembygdsdag i Bordsjö, arrangör Askeryds hembygdförening.

Ett flertal hembygdsorganisationer deltog, så även Höglandets Fornminnesförening. Dagen inleddes med en friluftsgudstjänst där Askeryds kyrkokör medverkade. Carl Bonde berättade sedan en del om släkten Bondes historia och fideikommisset. Old Beginners, ett dragspelband, avslutade underhållningen.

På fältet nedanför Bordsjö, hade ett antal lokalföreningar information om sin verksamhet och det fanns utställningar om lokalhistoria och mycket intressant bild- och textmaterial. Många verkar vara aktiva i att dokumentera och efterforska vår lokalhistoria.

Bo Bergvall, ordförande i Askeryds Hembygdsförening, som höll i arrangementet för dagen, var nöjd med den fina och även vädermässigt lyckade dagen. Omkring 400 personer besökte dagen.

Lennart Spång